

Гордієнко Т. О.,
старший викладач кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ЩОДО РОЗМІРУ ВІДШКОДУВАННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ ЗБИТКІВ (ШКОДИ) У ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

REGARDING THE AMOUNT OF COMPENSATION OF MATERIAL LOSSES (DAMAGES) TO ECONOMIC ACTIVITY

Розглядається порядок визначення розміру відшкодування збитків (шкоди) у відносинах між суб'єктами господарювання, надаються пропозиції з удосконалення норм законодавства.

Ключові слова: збитки, шкода, відшкодування, реальна вартість, зобов'язання, упущена вигода.

Рассматривается порядок определения размера убытков (ущерба) в отношениях между хозяйствующими субъектами, представляются предложения по усовершенствованию норм законодательства.

Ключевые слова: убытки, ущерб, возмещение, реальная стоимость, обязательство, упущенная выгода.

Describes the procedure for determining amount of damages (damage) to relationships between business entities, provided suggestions for improvement of legislation.

Key words: losses, damages, compensation, real cost, liability, loss of profits.

Для ефективного захисту прав учасників господарських правовідносин важливим є правильне визначення розміру відшкодування майнових збитків (шкоди). Окрім суто юридичного аспекту, дане питання також має суспільну складову – забезпечення саме справедливого та повного відновлення права особи без надмірного (невиправданого) обтяження винної сторони. Відсутність чітких приписів законодавства в частині визначення розміру відшкодування призводить до формування суперечливої судової практики, що додатково вказує на необхідність більш детального опрацювання цього питання в наукових дослідженнях та внесення відповідних змін до законодавства.

Аналізу правового регулювання відшкодування збитків (шкоди) присвячені наукові роботи В.С. Щербини, І.В. Булгакової, С.Л. Дегтярьова, О.О. Кикоть, А.В. Климчука та інших учених. Авторами детально розглянуті підстави виникнення зобов'язання з відшкодування, порядок встановлення винної особи, оцінка ступеню вини осіб у заподіянні майнових збитків (шкоди), способи відшкодування і т. д. У той же час питання визначення розміру належного відшкодування не отримало належної уваги.

Метою статті є формування пропозицій з удосконалення норм чинного законодавства щодо порядку визначення розміру відшкодування майнових збитків (шкоди) у господарських зобов'язаннях.

Відповідно до ст. 22 Цивільного кодексу України особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Збитками є втрати, яких особа зазнала у зв'язку з

знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) [10]. Даною статтею гарантовано відшкодування збитків у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі.

Аналогічні приписи містяться в ст. 224 Господарського кодексу України, згідно з якою учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено. Під збитками розуміються витрати, зроблені управленою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною [1].

За змістом ст. 224 Господарського кодексу України обов'язковою передумовою заявлення позову про відшкодування збитків є фактичне понесення потерпілою особою витрат на придбання майна або відновлення пошкодженої (знищеної) речі. Даний висновок впливає зі змісту цієї статті, де вказано про відшкодування потерпілій особі вже зроблених нею витрат. Тобто, будь-які вимоги про відшкодування збитків, заявлені до їх фактичної сплати, задоволенню не підлягають. Наприклад, позовні вимоги про відшкодування збитків у розмірі вартості робіт з

усунення виявлених недоліків не можуть бути задоволені при поданні позивачем одного лише кошторису на їх виконання, якщо відповідні роботи не були проведені та (або) їх вартість не сплачена. Про необхідність дотримання саме такого підходу вказується в постанові Вищого господарського суду України від 22.04.13 р. по справі № 5023/3192/12.

Склад збитків визначено ст. 225 Господарського кодексу України, відповідно до якої підлягають відшкодуванню:

– вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна визначена відповідно до вимог законодавства;

– додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;

– неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання іншою стороною;

– матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом [1].

У ст. 623 Цивільного кодексу України визначено, що розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання, доказується кредитором [10]. Дане правило поширюється і на відшкодування збитків у господарських відносинах, оскільки інше нормами Господарського кодексу України не передбачено.

Згідно зі ст. 225 Господарського кодексу України при визначенні розміру збитків, якщо інше не передбачено законом або договором, враховуються ціни, що існували за місцем виконання зобов'язання на день задоволення боржником у добровільному порядку вимоги сторони, яка зазнала збитків, а у разі, якщо вимогу не задоволено у добровільному порядку, – на день подання до суду відповідного позову про стягнення збитків. Виходячи з конкретних обставин, суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ціни на день винесення рішення суду [1]. Згідно з правовими позиціями Вищого господарського суду України витрати потерпілої особи з виправлення пошкодженого майна її засобами і коштами визначаються, виходячи з реальних витрат позивача. Що ж до відшкодування вартості втраченої речі, то позовні вимоги підлягають задоволенню в розмірі дійсної її вартості на момент розгляду справи. Однак це не виключає права потерпілої особи, крім вартості речі вимагати стягнення збитків, заподіяних у зв'язку із втратою речі [6]. Відповідний правовий підхід відомий ще давньоримському праву, за яким розмір відшкодування шкоди іноді визначався за ринковою вартістю непоставлених, знищених, пошкоджених речей, але в більшості випадків враховується вартість речі при даних конкретних обставинах [5, с. 154].

Сторони господарського зобов'язання мають право за взаємною згодою заздалегідь визначити погоджений розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, у твердій сумі або у вигляді відсоткових ставок

залежно від обсягу невиконання зобов'язання чи строків порушення зобов'язання сторонами. Не допускається погодження між сторонами зобов'язання щодо обмеження їх відповідальності, якщо розмір відповідальності для певного виду зобов'язань визначений законом.

Загальні правила визначення способу відшкодування збитків (шкоди) визначені в ст. 1192 Цивільного кодексу України, згідно з якою право вибору способу відшкодування надане саме потерпілому. Збитки (шкода) можуть відшкодуватися в натурі (передача речі того ж роду і такої ж якості, відновлення пошкодженої речі тощо) або шляхом сплати відповідної грошової суми. Розмір такої суми визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі. Найбільш поширеним є відшкодування збитків (шкоди) шляхом сплати грошової суми, розмір якої має забезпечувати повне відновлення прав потерпілої особи.

Слід зазначити, що розмір збитків визначається не з характеру порушеного права, характеру дії, що порушує законні права та інтереси потерпілої особи, а лише з характеру наслідків протиправного діяння. Яким би не було діяння, що спричинило завдання збитків, інтерес представляють лише самі наслідки, що мають відповідати ознакам збитків, встановленим у законодавстві і підтвердженим судовою практикою [3, с. 153].

У вмовах сучасної економіки внаслідок реально існуючої ситуації на конкурентному ринку ціна товару, роботи (послуги) може суттєво відрізнятись внаслідок чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру (вартість ціни придбання ресурсів, якість продукції, розмір товарної партії, наявність особливостей при здійсненні покупки (зокрема, придбання продукції за результатами тендеру і т. д.), кваліфікація персоналу, податковий статус, ділова репутація та положення на ринку та ін.) Крім того, при проведенні робіт із відновлення пошкодженої речі (майна) виконавцями можуть пропонуватись додаткові сервіси, прискорене виконання робіт, використання більш якісних матеріалів та прогресивних технологій тощо. Зазначені чинники істотно впливають на розмір заявленого відшкодування. За таких обставин існує питання правильності визначення належної до відшкодування суми збитків (шкоди).

Матеріали судової практики свідчать про відсутність єдиного чітко сформованого підходу вирішення подібних спорів. Зокрема, постановою Вищого господарського суду України від 10.02.15 р. по справі № 904/3777/13 було задоволено позов про стягнення збитків, понесених у порядку усунення наслідків аварії, виходячи із заявленої позивачем вартості робіт (159 286,40 грн.). Судом прийнято до уваги позицію позивача щодо права вільно обирати виконавця та обсяг робіт з усунення наслідків аварії з наступним повним відшкодуванням сплаченої суми за рахунок винної сторони. При цьому суд касаційної інстанції залишив поза увагою подані відповідачем докази та

заперечення щодо безпідставного включення певних робіт до договірної ціни, завищення ціни робіт, а також висновки судової експертизи щодо вартості таких робіт згідно з ДБН у сумі орієнтовно 5 658,00 грн.

У той же час при винесенні Вищим господарським судом України постанови від 17.09.13 р. по справі № 5004/927/12 суд обмежив належний до відшкодування розмір збитків мінімальною сумою, визначеною за результатами судової експертизи. При цьому було зазначено, що саме такий розмір відшкодування є реальною вартістю робіт з усунення наслідків аварії, а заявлена позивачем сума була завищеною.

Для з'ясування правильного підходу до визначення розміру збитків (шкоди) слід додатково звернутися до змісту ч. 2 ст. 1192 Цивільного кодексу України, де встановлено обов'язок винної особи відшкодувати саме реальну вартість втраченого майна або робіт, необхідних для відновлення речі.

З аналізу змісту норми ч. 2 ст. 1192 Цивільного кодексу України вбачається наступне:

– по-перше, відшкодування збитків (шкоди) має за мету саме відновлення речі до первісного стану до її пошкодження або компенсацію вартості речі (у разі її знищення). Законом запроваджений механізм, направлений виключно на відновлення майнового стану, що існував до вчинення господарського правопорушення. Відшкодуванню підлягає лише вартість необхідних (обов'язкових) робіт. Вартість додаткових робіт (не передбачених нормативно-технічними документами), застосування більш високих за ціною новітніх матеріалів та складових не підлягає відшкодуванню, оскільки фактично забезпечує не відновлення речі до первісного стану, а її поліпшення. Винятком із цього правила є випадки неможливості відновлення речі в інший спосіб або з використанням більш економічних ресурсів;

– по-друге, обов'язок відшкодування винною особою збитків (шкоди) обмежений саме їх реальним розміром. Для його визначення необхідним є ретельне дослідження вартості обов'язкових робіт згідно з приписами нормативно-технічних документів (зокрема, шляхом призначення експертизи), аналіз кон'юнктури ринку таких робіт у певному регіоні у відповідний період часу, наявність аналогічних пропозицій на ринках найближчих регіонів. Такі дані можуть встановлюватися за інформацією органів статистики, за підсумками маркетингових досліджень, на основі відомостей Торгово-промислових палат, пропозицій он-лайн сервісів та з інших джерел. Якщо відшкодування збитків (шкоди) регламентовано методиками, затвердженими Кабінетом Міністрів України на виконання ч. 6 ст. 225 Господарського кодексу України, його розмір визначається відповідно до приписів таких документів (наприклад, Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22.01.96 р. № 116).

Оцінюючи вимоги про повне відшкодування збитків (шкоди) відповідно до розміру, визначеного виконавцем таких робіт, слід приймати до уваги,

що згідно зі ст. 42 Господарського кодексу України підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [1]. Підприємництво здійснюється, зокрема, на основі комерційного розрахунку та власного комерційного ризику. Виходячи з цих принципів, потерпіла особа дійсно має право укласти договір із будь-якою особою і визначити обсяг та вартість таких робіт за взаємною домовленістю. Проте відшкодування збитків (шкоди) за рахунок винної особи не може перевищувати реальної вартості дійсно необхідних робіт. Якщо фактично сплачена особою сума перевищує реальну вартість робіт, таке перевищення є власними витратами підприємця, оскільки він погодився на необґрунтовано високу ціну, не перевіряв включений в ціну склад робіт, не забезпечив дослідження кон'юнктури ринку з метою пошуку виконавця, який здатний виконати роботи за меншу ціну.

При прийнятті рішення по справі про відшкодування збитків суд не має права зменшувати їх розмір, проте повинен визначити їх реальну суму. На обов'язок суду перевіряти наданий стороною розрахунок збитків звертає увагу С.Л. Дегтярьов і вказує, що якщо суд вбачає необґрунтованість застосованого розрахунку, то, відповідно, буде зроблено висновок про недоведеність розміру збитків і в позові буде відмовлено [3, с. 104]. Аналогічного підходу дотримується А.В. Климчук, наголошуючи на можливості відшкодування саме необхідних витрат на основі аналізу обґрунтованості цін, кон'юнктури ринку та ін. [4, с. 4].

Виходячи з припису ч. 2 ст. 1192 Цивільного кодексу України, відшкодуванню підлягають саме мінімально необхідні для відновлення прав кредитора витрати, що забезпечує повне відновлення його майнового стану і при цьому не допускає протиправного та несправедливого грошового обтяження винної особи. Положення щодо стягнення економічних витрат у порядку відшкодування збитків (шкоди) потребує законодавчого закріплення, оскільки відсутність чіткого правила створює основу для зловживання правом та перешкоджає формуванню єдиного правового підходу до вирішення таких спорів. Саме таким чином вирішується процесуальне питання визначення розміру витрат на надання правової допомоги – суд перевіряє заявлену суму з точки зору співмірності з ціною та характером позову, а також обсягом надання правової допомоги і самостійно визначає належну до стягнення суму у разі виявлення явного завищення її розміру (п. 6.5 постанови пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування розділу VI Господарського процесуального кодексу України» від 21.02.13 р. № 7) [8].

Як вказувалося вище, ст. 22 Цивільного кодексу України та ст. 225 Господарського кодексу України до складу збитків також включають неодержані доходи (упущену вигоду). Упущена вигода визначається, як сума доходів, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене.

Сучасне господарське законодавство не містить чітких правил розрахунку упущеної вигоди. З одного боку, це дозволяє визначити її розмір, індивідуально виходячи з обставин провадження підприємницької діяльності саме цією особою, з іншого – створює передумови певних зловживань недобросовісними суб'єктами. Аналізуючи порядок визначення розміру неодержаних доходів, Д.В. Соколянський правильно визначає, що важливе значення має така ознака, як реальність одержання упущеної вигоди, при цьому відповідні докази мають бути надані позивачем [9]. У п. 3 листа Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства у справах, в яких заявлено вимоги про відшкодування збитків» від 14.01.14 р. № 01-06/20/2014, наголошується, що у вирішенні спорів про відшкодування збитків у вигляді упущеної вигоди суди повинні дослідити, чи могли такі збитки бути реально понесені кредитором, та чи вживав кредитор заходів щодо їх відшкодування. Пред'явлення вимоги про відшкодування неодержаних доходів (упущеної вигоди) покладає на кредитора обов'язок довести, що ці доходи (вигода) не є абстрактними, а дійсно були б ним отримані в разі використання зазначених приміщень. Позивач повинен довести також, що він міг і повинен був отримати визначені доходи, і тільки неправомірні дії відповідача стали єдиною і достатньою причиною, яка позбавила його можливості отримати прибуток [7].

Отже, в обґрунтування вимог про відшкодування упущеної вигоди на виконання вимог ст. 623 Цивільного кодексу України та ст. 33 Господарського про-

цесуального кодексу України потерпіла особа повинна обґрунтувати:

- наявність правової можливості провадження певної діяльності (відповідність предмета діяльності згідно зі статутом, отриманням ліцензій, дозволів і т. д.);
- наявність технічних та трудових ресурсів для отримання доходу від діяльності, що забезпечує отримання доходу в заявленому розмірі;
- існування у заявника досвіду провадження такої діяльності;
- правильність розрахунку прибутковості від провадження діяльності;
- стан кон'юнктури ринку у відповідний період часу в певному регіоні, що дозволяє отримати очікувану і заявлену до відшкодування суму прибутку та інші істотні обставини.

Питання визначення розміру упущеної вигоди потребують проведення спеціальних наукових досліджень та удосконалення за їх результатами норм чинного законодавства. Важливе значення має те, що порядок такого розрахунку має визначатися комплексно з урахуванням економічно обґрунтованих нормативів.

В якості висновку можна зазначити, що внесення доповнень до норм законодавства в частині відшкодування збитків (шкоди) у мінімально необхідному розмірі сприятиме більш ефективному захисту прав господарюючих суб'єктів та уніфікації судової практики вирішення аналогічних спорів. Запровадження методики розрахунку упущеної вигоди дозволить усунути прогалини у правовому регулюванні даного питання і забезпечити повне відновлення майнових прав потерпілої особи.

ЛІТЕРАТУРА :

1. Господарський кодекс України від 16.01.03р. № 436-IV // Комп'ютерна правова база «Нормативні акти України».
2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.91р. № 1798-XII // Комп'ютерна правова база «Нормативні акти України».
3. Дегтярев С.Л. Возмещение убытков в гражданском и арбитражном процессе. – М.: Издательство БЕК, 2001. – 168 с.
4. Климчук А.В. Детальніше про способи визначення розміру матеріальної шкоди // «Правовий тиждень». – 2013. – 03 грудня. – 4 с.
5. Новицкий И.Б. Римское право. – М. : Ассоциация «Гуманитарное издание» // «ТЕИС», 1997. – 245 с.
6. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із відшкодуванням шкоди : Роз'яснення президії Вищого арбітражного суду України від 01.04.94 р. № 02-5/215 // Комп'ютерна правова база «Нормативні акти України».
7. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства у справах, в яких заявлено вимоги про відшкодування збитків : Оглядовий лист Вищого арбітражного суду України від 14.01.14 р. № 01-06/20/2014 // Комп'ютерна правова база «Нормативні акти України».
8. Про деякі питання практики застосування розділу VI Господарського процесуального кодексу України : постанова пленуму Вищого господарського суду України від 21.02.13 р. № 7 // Комп'ютерна правова база «Нормативні акти України».
9. Соколянський Д.В. Відшкодування збитків у цивільних і господарських правовідносинах // http://www.attorneys.od.ua/datas/users/2-sokolyanskiy%202_2008.pdf.
10. Цивільний кодекс України від 16.01.03 р. № 435-IV. – К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2004. – 664 с.